

C.S. Peircen pragmatismi: filosofian suhde elämän käytäntöihin

TOMMI VEHKAVAARA
TAMPEREEN YLIOPISTO

Pragmatismi

- Charles S. **Peircen** (1839-1914), William **Jamesin** (1841-1911) ja John **Deweyn** (1859-1952) tunnetuksi tekemä filosofian suuntaus, joka syntyi 1800-luvun lopulla Yhdysvalloissa
- Keskeisiä käsityksiä:
 - **Merkityskäsitys** – *pragmatismmin peruseriaate* (*the maxim of pragmatism*): käsityksen tai proposition merkitys on käsitys sen mahdollisista käytännön seuraamuksista ↗
 - **Uskomuskäsitys**: Uskomus on toiminnan tapa (*the habit of action*) ⇐ ”hedelmistään puu tunnetaan”
 - **Fallibilismi** – kaikki inhimillinen tieto on erehtyväistä (jopa matematiikka ja logiikka) ↗
 - **Empirismi** – kaikki käsitteellinen sisältöaines on kokemukseräistä – ei (lainkaan) *a priori* käsitteitä
 - **Antiskeptisismi** – kartesiolainen epäilyn metodi johtaa itsepetokseen, ”tekoepäilyyn”
– aito epäily voi syntyä vain *yllättävästä* havainnosta, joka haastaa vallitsevia uskomuksia ja johtaa **tutkimusprosessiin**
 - **Antifoundationalismi** – tieteellä tai tiedolla ei ole, ei voi olla, eikä se edes tarvitse mitään varmaa perustaa (edistyäkseen tai ollakseen menestyksellistä)
 - **Metafyisiikan** käsitteiden **kritiikki** (erit. substanssi, olemus,...) – jos ontologiaa niin *prosessiontologia*

Pragmatismi ja käytännön toiminnalliset seuraukset

- *Encyclopedia Britannica*:
"Pragmatismi, filosofinen koulukunta (...) perustuu periaatteelle, että ideoiden, käytäntöjen ja ehdotusten arvon mitta on niiden hyödyllisyys, toimivuus ja käytännöllisyys."
- *The Oxford Companion to Philosophy*:
"Filosofista pragmatismia luonnehtii idea siitä, että tehokkuus käytännön sovelluksissa — se mikä toimii tehokkaimmin käytännössä — jotenkin antaa mittapuun väittämien totuuden määrittämiselle"
- Peircellä pragmatismi oli kuitenkin ennen kaikkea **filosofinen/looginen** periaate ja filosofia oli erityinen *teoreettisen tieteen* haara. Mutta siitä Peirce sanoo:

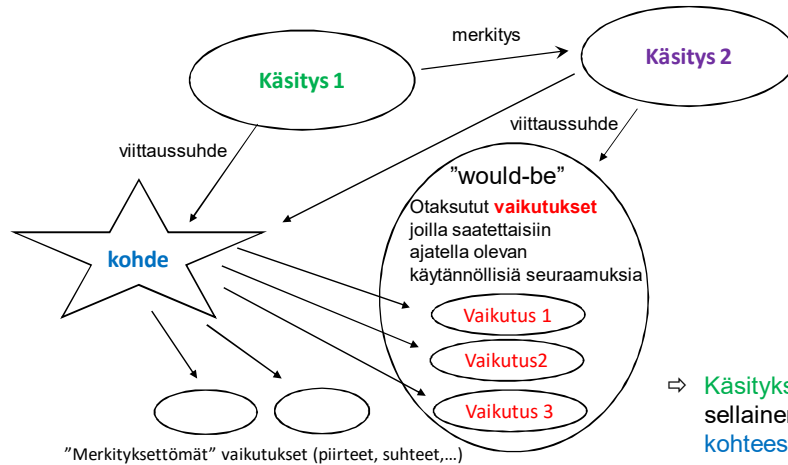
"puhtaalla tieteellä ei ole mitään tekemistä toiminnan kanssa" (CP 1.635, 1898)

- ⇒ Pragmatistisella filosofialla ei pitäisi olla mitään tekemistä käytännön toiminnan/sovellusten kanssa.
- ⇐ Peirce: "sanaa 'pragmatismi' käytetään usein ilmaisemaan merkityksiä, joita se oli alun perin suunniteltu sulkemaan pois." ⇒ **Pragmatismi** (CP 5.414, 1905)

Pragmatismien alkuperä

- Sana "pragmatismi" esiintyi julkaistuna ensimmäisen kerran William Jamesin esitelmässä v.1898,
- Pragmatismien perusidea oli syntynyt jo 1870-luvun alussa Cambridgen (Mass.) "Metafyysisen klubin" istunnoissa, joita Peirce ja James isännöivät.
- Pragmatismien peruseriaate oli muotoiltu Peircen artikkelissa "How to Make Our Ideas Clear" (EP1:132, 1878), jossa sanaa pragmatismi ei kuitenkaan vielä esiintynyt.
- James viittasi juuri tähän muotoiluun v. 1898, jonka jälkeen pragmatismista tuli muutamassa vuodessa muodikas suuntaus "kirjallisuuspiireissä".
- Samana vuonna 1898 James kutsuu Peircen Harvardiin luennoimaan filosofian ja tieteen "elintärkeistä kysymyksistä" ("Vitally important topics") ⇒ Peircen vastaus avausluennossa:
"Filosofian mahdolliset sovellukset uskontoon ja toimintaan ovat äärimmäisen vaarallisia. En voi luvata mitään filosofisia varusteita, jotka tekisivät teistä sen enempää parempia kuin menestyksekkäitäkään ihmisiä." (EP2:29)
- Peircen reaktio ehkä yllätys Jamesille, koska hän tunsi Peircen USA:n johtavana ja tunnetuimpana loogikkona ja (luonnon)tieteen tutkimusmenetelmien kehittäjänä ja tuntijana

Pragmatismmin periaate: proposition merkitys

Alkuperäinen versio Peircen "pragmatismmin maksimista" ("How to make our ideas clear", EP1:132, 1878):
 "Tutki mitä sellaisia **vaikutuksia**, joilla **saatettaisiin** ajatella olevan **käytännöllisiä seurauksia**, otaksumme **käsityksemme (1) kohteella** olevan. Silloin **käsityksemme (2)** näistä **vaikutuksista** on koko **käsityksemme (1) kohteesta**."

⇒ Käsityksen (1) (pragmatistinen) merkitys = sellainen *laajennettu* käsitys (2) samasta kohteesta joka sisältää *sen* *eksplikaation*.

- Proposition/käsityksen merkitys Peircellä on siis (toinen) käsitys sen kohteen niiden mahdollisten vaikutusten (ts. piirteiden ja suhteiden) kokonaisuudesta, joilla saatettaisiin ajatella olevan jollain tavalla konkreettisia (havaittavia, koeltavissa olevia, yms.) seuraamuksia – proposition merkitys on siis *toinen propositio*.

Merkitys yleensä ja klassisessa pragmatismmissa

- Tavallisimmin nykyfilosofiassa (tai ihmistieteessä) puhuttaessa merkityksistä se liitetään *kielellisiin yksiköihin*, sanan tai lauseen merkitys voi olla esim.
 - sen loogisten seurausten kokonaisuus
 - sen toiminta aktuaalisessa käyttöyhteydessään tai sen tulkitsijassa aiheuttama (emotionaalinen) reaktio
 - sen mahdollisten käyttöyhteyksien kokonaisuus
 - sen ilmaisijan (tai tulkitsijan) subjektiivisesti *tarkoittama* sisältö
 - sen kantama yleinen merkitys, joka välittyy kielellisessä kommunikaatiossa tai yhdistää kielen käyttäjiä
- Klassiset pragmatistit eivät yleensä tee eroa kielellisen ilmaisun ja sen sisällön välillä
- Peircele käsitys ja propositio ovat lähestulkoon synonyymisiä. Propositio voi olla mikä tahansa entiteetti tai *merkki*, joka *toimii* jollekin *totuudenkantajana* (lause, ajatus, havainto, tunne,...)
- ⇒ Propositio siis *ei ole* (aina) lauseen ilmaisema merkitys (tms.) vaan *merkki*, jonka *oma* merkitys on sellainen *toinen propositio*, joka on loogisesti johdettu siitä:
 "Proposition rationaalinen merkitys on itsekin propositio. (...) se on sen käännös." (Peirce, EP2:340, 1905)

Maksiimin sovellusala

“Minulle pragmatismi on **metodi merkitysten vahvistamiseksi**, eikä edes kaikkien ideoiden, vaan vain niiden joita kutsun “**intellektuaalisiksi käsitteiksi**”, (... ts. niiden joista) voidaan johtaa implikaatioita joko jonkin tietoisien olioiden tai elottoman objektin **yleisiin käyttäytymistapoihin**.” (EP2:401-402, 1907)

1. Maksiimin sovellusalaan kuuluu vain ”intellektuaaliset käsitteet” ja itse maksiimi on looginen periaate tieteellisen (tai yleisemmin rationaalisen) *tutkimuksen (inquiry)* käyttöön
2. Praktisia seurauksia ovat vain kokeellisesti tai observationaalisesti *yleisesti* (eri tilanteissa ja yliyksilöllisesti) havaittavissa olevat ”käyttäytymistavat” (*habitual behavior*) – olipa kyse sitten inhimillisten (elollisten) tai elottomien olioiden käyttäytymisestä
 - James sisällytti käsitysten merkitykselliseksi sisällöiksi myös *yksilölliset ja sisäiset* tuntemukset (esim. havaitut kvaliteetit tai uskonnolliset tunteet) tai muut käsityksen totenapitamisestä seuraavat yksittäistapahtumat.
 - Peircellen merkitykset, vaikka ovatkin loogisessa prosessissa *konstruoituja*, eivät ole vain yksilöllisiä mielentiloja, vaan (mielen) *toiminnan tapoja*, jotka ovat siis **yleisiä** (ts. eri tilanteissa ja konteksteissa eri tavoin aktualisoituvia) ja siksi **julkisesti havaittavissa olevia** ilmiöitä.

Merkityskäsityksen ominaisuuksia

1. Käsityksen merkitys ei siis ole Peircellen aiheuttama *toiminta* tai sen aktuaalinen *käyttö*, vaan *toinen, laajempi käsitys* käsityksen kohteesta.
 2. “Koko merkitys” on vain raja-arvo tai ideaalityyppi, joka ei voi olla aktuaalisesti koskaan (tai koko ajan) kokonaan hallussa, mutta
 3. määritelmä tarjoaa kriteerin sille mitä tarkoittaa ymmärtää käsityksen merkitys *paremmin* kuin ennen tai kuin joku toinen ihminen.
 4. Merkitys ei ole riippuvainen käsitteiden (intuitiivisesta) alkuperästä, vaan ainoastaan **mahdollisista tulevaisuuden** tapahtumista, jotka ovat ainakin periaatteessa *kokeellisesti testattavissa olevia* (praktisen merkitys).
- Sen yksi alkuperäinen päämäärä oli vaimentaa ratkeamattomilta vaikuttavia käsitteellisiä kiistoja, joita liittyy erityisesti *metafyysisiin* ja uskonnollisiin käsitteisiin ja käsityksiin.

Esimerkki: Ehtoollisen transsubstantiaatio-oppi

- Katolinen oppi transsubstantiaatiosta ehtoollisessa ja kiista protestanttien kanssa: ehtoollisleipä ja -viini muuttuvat alttarilla substantiaalisesti (olemuksellisesti), mutta eivät ominaisuuksiltaan (ilmiönä), ts. mitään eroja praktisissa (ts. havaittavissa olevissa) seurauksissa ei voida *edes periaatteessa* havaita
 - ⇒ Peirce: Oppi on tyypillinen esimerkki metafysisestä kysymyksenasettelusta, joka paljastuu pelkäksi ”merkityksettömäksi hölynpölyksi”
 - James pitää Peircen tavoin substanssin käsitettä lähestulkoon tarpeettomana, mutta Jamesin mukaan oppi transsubstantiaatiosta antaa ”ainoan pragmaattisen sovelluksen substanssin idealle” (James: Pragmatism (1907), s.34), ts. *ainoan* esimerkitapauksen, jossa substanssin käsitteellä on jotain pragmaattista merkitystä.
 - ⇐ Jamesille riittää psykologinen tarve uskoa pragmaattiseksi seuraukseksi.
- Muita substanssin käsitteeseen liittyviä esimerkkejä: sielunvaellusoppi, materialismi vs. spiritualismi, ilmiöiden takana olevat tavoittamattomat ”oliot sinänsä” jne.

Pragmatistinen käsitys uskomuksesta

- Uskomus ei ole
 - pelkkä hetkellinen mielen tai tietoisuuden tila eikä
 - pelkkä tosi lause tai propositio jonka uskoja *väittää* uskovansa, vaan
 - **uskomus on propositio jonka mukaan uskoja on valmis *harkitusti* toimimaan**
- ⇒ Aito uskomus on tietyyppinen ***toiminnan tapa*** (*habit of action*) – taipumus käyttäytyä samankaltaisissa olosuhteissa niille tyypillisellä tavalla
 - Uskomuksen vallitseminen on (jossain määrin) kokeellisesti testattavissa
 - Ero teeskentelyn ja vilpittömän uskomisen välillä ei ole merkityksellinen yksittäisten uskomusten suhteen (henkilön yleisen luotettavuuden tms. kokonaisarviointiin suhteen sillä voi toki edelleen olla merkitystä).
 - Uskomuksen vallitseminen ei ole sidottu siihen kieleen tai terminologiaan, jolla se ilmaistaan – vaan sen identifioimiseksi voidaan tarkastella praktisia seurauksia.

Uskomus, epäily ja tutkimus

- **Uskomus** on siis toiminnan tapa, vakiintunut reaktiomalli, jolla on taipumus pysyä vakaana kunnes
- maailma **yllättää** käyttäytymällä jotenkin *ennakoimattomasti* ja johtaa **epäilyyn**
- **Epäily** on *tyytymättömyyden* tila, josta pyrimme pois mieltä tyyntyttävään **uskomisen** tilaan – epäily *herättää* (*stimulates*) halun toimia kunnes epäily on tuhoutunut joko
 1. jättämällä huomiotta tai unohtamalla odottamattoman havainnon,
 2. luokittelemalla se pelkästään yksittäiseksi poikkeukselliseksi havaintotapahtumaksi.
Jos nämä eivät hävitä epäilyä vaan häiritsevää ilmiötä *jatkuu* tai *toistuu*, voidaan
 3. etsiä *toimintasuunnitelmaa*, jolla häiritsevää ilmiötä voidaan muuttaa häiritsemättömäksi tai
 4. etsiä *hypoteesia* joka voisi *selittää* yllättävän havainnon ilmenemisen ⇒ **tutkimusprosessi** joka kohdistuu tähän yllättävään ilmiöön
- Epäilyn ärsyttävyyden on **ainoa** välitön tutkimuksen motiivi – kun uskomus on saavutettu (olipa se tosi tai epätosi) olemme tyydyttyneitä ja tutkimus loppuu (CP5.375)

Uskomuksen kiinnittämisen 4 menetelmää

1. Itsepäisyyden menetelmä (method of tenacity) (CP5.377)
 2. Auktoriteetin menetelmä (method of authority) (CP5.379)
 3. *A priori* menetelmä (CP5.382)
 - Ei etsitä faktoja vaan harmoniaa, oman systeemin sisäistä ristiriidattomuutta
 - tavoitteena selkeä ymmärrys kaikesta joka sisältyy määritelmään (Descartes, Leibnitz)
⇒ Ongelma: uutta ei voida oppia vain analysoimalla määritelmiä
 - Johtaa käsitykseen että kysymyksiä ei voi koskaan ratkaista rationaalisen keskustelun kautta (Rorty, Derrida)
 4. Tieteen menetelmä (CP5.384)
 1. On todellisia olioita joiden ominaisuudet ovat ajattelustamme riippumattomia
 2. Ne vaikuttavat aisteihimme lainomaisesti
 3. Ottaen huomioon ”havainnon lait”, voimme varmistua järkemme avulla siitä kuinka asiat ovat
 4. Kuka tahansa, jolla on riittävästi kokemusta ja aikaa järkeillä päättyy samaan uskomukseen
 ⇒ Tieteen menetelmä on *normatiivinen* – vain sitä voidaan soveltaa myös väärin!
 - Onko yksittäisessä tapauksessa tehty virheitä, on tarkasteltavissa saman menetelmän avulla.
- Kuitenkin kaikilla menetelmillä on omat hyvät puolensa käytännössä (CP5.386)
⇒ Teoreettisissa kysymyksissä tieteen menetelmä on ylivoimainen, käytännöllisemmissä ehkä muut?

Tutkimusprosessin (loogiset) vaiheet

1. Sellaisen **hypoteesin muodostaminen** (*abduktio*), joka ollessaan tosi saattaisi selittää yllättävän havainnon.
2. Hypoteesin **merkityksen selvittäminen** johtamalla siitä (*deduktiivisesti*) joukko "virtuaaliennusteita", ts. sen konkreettisia tai testattavia (*praktisia*) seurauksia
⇐ pragmatismmin maksiimi
3. Näiden "virtuaaliennusteiden" **kokeellinen testaaminen**, joiden tulokset (induktiivisesti) joko tukevat tutkittavan hypoteesin hyväksymistä tai suosittavat sen hylkäämistä (ja uuden hypoteesin muodostamista).
⇒ Yleinen hypoteettis-deduktiivinen selitysmalli tieteelliselle ja kaikelle rationaaliselle tutkimukselle

Tieteen menetelmä ja totuus

- Teoreettisten tieteiden tutkimuksen päämäärä on totuus tutkittavasta kohteesta:

"Mielipide, jonka kohtalona on tulla kaikkien tutkijoiden hyväksymäksi, on se jota me tarkoitamme totuudella, ja se objekti joka tässä mielipiteessä tulee representoiduksi on todellinen. Näin minä selittäisin mitä todellisuus on." (Peirce CP5.407)

- todellisuus ei välttämättä ole riippumaton ajatuksesta *yleensä*, mutta kuitenkin siitä mitä *yksittäiset* ihmiset siitä sattuvat ajattelemaan
- Entä "ikuisesti haudattujen" historiallisten faktojen todellisuus – vain kuvitelmaako?
 1. On tarkasteltava kutakin yksittäistä toivotonta tutkimusongelmaa erikseen
 2. Etukäteen ei voi tietää mitä asiasta on tulevaisuudessa saatavissa selville (esim. "substance of stars")
 3. Pelkät tämän hetken *tulevat* praktiset seuraukset eivät määritä todellisuutta – tulevaisuus on avoimia mahdollisuuksia (joista vain yksi toteutuu) (CP5.409)

Miksi tiede ja käytännön toiminta on pidettävä erillään?

- ”Elämän suuret kriisit” – elintärkeät asiat:
 - tieteellinen menetelmä ja järjen käyttö on liian *hidas* ”elämän suurissa kriiseissä”, jotka vaativat välitöntä ja nopeaa ratkaisua
 - Historia osoittaa että inhimillinen järjenkäyttö (ja tieteellinen menetelmä) on *erityisen altis virheille* – suurissa kriiseissä on turvallisempi luottaa ”vaistoon”, joka on vuosisatojen kokemuksen ja käytännön koettelema (⇐ luonnonvalinnan idea)
- ”Jokapäiväinen asiointi”:
 - järjen käyttö on kohtalaisen menestyksekkäs, mutta arkijärki riittää – *teoriaa* järkeilystä (=logiikka) ei tarvita
 - käytännöllisissä asioissa ja elintärkeissä kysymyksissä on helppo liioitella järkeilyn tärkeyttä
- Teoreettiset, tieteelliset (ja filosofiset) kysymykset ja ongelmat:
 - ei ole perusteita olettaa että ”vaistonvarainen” toiminta ja järkeily olisi niihin sopeutunut
 - ⇒ Voidaan turvallisesti jättää hitaan ja virheille alttiin tieteellisen menetelmän armoille

⇒ ”Tieteellisesti perusteltu uskomus”

- Tieteellä ja toiminnalla ei ole mitään tekemistä keskenään ⇐ pragmatismen uskomuskäsitys:

⇒ ”uskomuksilla (...) ei ole mitään tekemistä tieteen kanssa” (EP2:33, 1898).
- 1. Jos tutkija on liian vakuuttunut hypoteesinsa totuudesta ts. *uskoo* siihen, se vinouttaa tutkijan toimintaa hypoteesin testaamisessa ja saadun evidenssin arvioimisessa
 - ⇒ kartesiolaisen universaalisen epäilyn metodin kritiikki
- 2. Kun tutkimus johtaa tuloksiin, joita ei kukaan kompetentti osaa enää epäillä, niin tutkimusprosessi pysähtyy ja tulos kaivertuu ihmisten mieliin aitona uskomuksena
 - ⇒ Tällainen ”tieteellinen uskomus” alkaa sulautua hitaasti muiden yleisten uskomustemme joukkoon ja perusteet sen hyväksymiselle pikkuhiljaa unohtuvat.
 - ⇒ Kun tieteellinen tutkimus johtaa uskomukseen, tämä merkitsee *askelta pois* tietestä, ts. tutkimuksen alaisuudesta.
 - ⇒ Tieteellinen uskomus alkaa tuntua intuitiivisesti varmalta tai itsestäänselvältä, tämä **ei** kuitenkaan **takaa käsityksen pätevyyttä** ⇐ fallibilismi

Tieteen merkitys käytännölle

3. Tieteellinen tutkimus puhdistaa epäilyjä, kirkastaa käytettyjä käsitteitä ja tuottaa uusia kulttuurisia tapoja tuottaessaan tieteellisiä uskomuksia, joita kukaan ei enää *osaa* todella epäillä (vaikka ovatkin falliibeileita ja voivat myöhemmin osoittautua vääriksi tai puutteellisiksi ja korvautua uusilla uskomuksilla).
- ⇒ Tieteellisten uskomusten sisäistäminen 'rationalisoi' meidän toiminnan tapojamme.
 - Kyseessä ei ole **itsetietoisuuden** kasvaminen, ts. aktuaalisen toimintamme perusteiden parempi tiedostaminen.
 - Yhä useammat tavat ja tottumukset vain mukautuvat systemaattisen rationaalisen tutkimuksen esiin tuomiin seikkoihin ilman että lopultakaan olisimme kovinkaan tietoisia tästä prosessista.
 - ⇒ Tieteelliset totuudet eivät ole uskomuksia joihin *pitäisi* uskoa, vaan sellaisia joihin uskotaan *de facto* (sikäli kun niihin uskotaan) tai joihin tullaan uskomaan – niillä on *taipumus* muuttua itsestäänselvyyksiksi.

Kirjallisuutta

- Bergman Mats (2010). Melioristinen ja konservatiivinen pragmatismi. Teoksessa *Mitä on filosofia?* (toim. Henrik Rydenfelt & Heikki A. Kovalainen). Gaudeamus, Helsinki 2010, ss.272-286.
- James William (1907/2008). Pragmatismi (suom. Antti Immonen). Eurooppalaisen filosofian seura ry (n&n), Tampere.
- Niiniluoto Ilkka (2002). Pragmatismi. Teoksessa *Nykyajan filosofia* (toim. Ilkka Niiniluoto & Esa Saarinen). WSOY, Helsinki, ss.111-164.
- Peirce Charles S. (CP). *Collected Papers*. (Vols. 1-6: toim. C. Hartshorne & P. Weiss 1935, vols. 7-8: toim. A.W. Burke). Harvard University Press, Cambridge 1958-1966
- Peirce Charles S. (EP). *Essential Peirce*. (Vols. 1-2: toim. N. Hauser & C. Kloesel). Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis 1992-1998.
- Pietarinen Ahti-Veikko & Snellman Lauri (2006). Kuinka pragmatismi todistetaan. *Ajatus* 63, 119-138.
- Pihlström Sami (2007). Pragmatismi. *Logos – ensyklopedia*. filosofia.fi –verkkoportaali.